

DESPRE CIRCULAȚIA MONETARĂ LA POROLISSUM

de IUDITA WINKLER

La hotarul satelor Moigrad și Jac, pe „Pomăt“, se află castrul roman care a adăpostit numeroase trupe auxiliare și unități din diferite legiuni.

Importanța atribuită acestui punct strategic, în sistemul de apărare a graniței de nord-vest a Daciei, rezultă din existența a două caste și a numeroaselor fortificații: primul castru de piatră, zidit pe „Citera“, a fost abandonat prin secolul II e.n., mai precis, mutat pe „Pomăt“, unde castrul a fost refăcut de mai multe ori; ultima inscripție zidită în castru cu ocazia unei refaceri datează din 250—251 e.n.¹, iar ultima monedă găsită la Porolissum e de la Gallienus². La ambele caste cercetările arheologice sînt în curs.³

Lîngă castrul de pe „Pomăt“ au fost dezvelite o serie de construcții militare, civile și de cult, iar altele sînt menționate prin inscripții⁴.

În literatură așezarea romană e semnalată tîrziu, dar nici după semnalarea ei n-au fost întreprinse cercetări mai intense și nu s-au luat măsuri pentru protejarea ruinelor; abia în anii regimului de democrație populară, ruinele au fost declarate monument istoric. Dar deteriorările pricinuite anterior asupra ruinelor antice, scoaterea pietrei și a cărămizilor pentru a fi utilizate la construcții, au dus la năruirea totală a multor edificii.

În aceste condiții colecționarea monedelor rămînea cu totul la voia întîmplării, care n-a fost prea favorabilă, datorită, în mare parte, poziției geografice, depărtării de centre urbane, unde diversele instituții culturale să fi avut posibilitatea de a urmări descoperirile.⁵

Mențiunile despre descoperirile monetare sînt în număr foarte redus. T. Cipariu amintește nouă monede⁶, iar K. Torma, care a identificat în ruinele de pe „Pomăt“ urmele unui castru și ale municipiului Porolissum,

¹ Porolissum, în *RE*, XXII, 1, 265—70 [C. Daicoviciu].

² Id. în *AISC*, III, 1936—1940, p. 252, nota 1.

³ M. Macrea..., *Șantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VII [1961], p. 361—362, 371—384; VIII, 1962, p. 492 urm.

⁴ Vezi nota 1, 3.

⁵ Școlile din Zălau n-au urmărit antichitățile din împrejurimi, vezi Gy. Kincs, *A zilahi kollégium könyvtár története (Istoria bibliotecii colegiului din Zălau)*, în *Anuarul colegiului*, 1894—95, precum și celelalte numere ale aceluiași anuar.

⁶ Dintre monedele găsite la Porolissum au fost donate Muzeului din Blaj următoarele piese: cîte un denar de argint de la Traian, Antoninus și Hadrian; o monedă de argint și două monede de aramă de la Gordian, precum și trei monede de argint care n-au putut fi descifrate. Populația din Moigrad și împrejurimi găsește încontinuu monede romane. T. Cipariu, în *Arhivu pentru filologie și istorie*, 1870, p. 639.

descrie doar câteva monede din fosta colecție a lui L. Andrassy⁷, celelalte semnalări sînt vagi.⁸

Numai monedele găsite în săpăturile arheologice⁹, precum și descoperirile care însoțitor au fost prezentate la Institutul de Istorie din Cluj sînt mai precis cunoscute¹⁰, dar și multe dintre ele au rămas nepublicate.¹¹ Se mai adaugă și cele peste 100 de monede adunate de Silviu Pop-Papi-riu, din Buciumi¹², care a acordat o atenție deosebită colecționării antichi-

⁷ K. Torma, *A limes dacicus felső része (Partea superioară a limesului dacic)*, Budapest, 1880, p. 85–7, nota 1; id., *Adalék északnyugati Dacia föld és helyirataához (Contribuții la topografia Daciei nord-vestice)*, în *A Magyar Tudós Társaság Évkönyve*, 1882–1886, II, p. 18, nr. 12; id., în *Értekezések a történettudományok köréből*, IX, 1882, p. 86–87; id., în *ErdMúz.*, VI, 1879, p. 280; V. Rusu, în *BSG X*, 1889, p. 316–318; A. Buday, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 79, VI, 1915, p. 70; A. Alföldi, *A gót mozgalom és Dacia feladása (Mișcarea goților și abandonarea Daciei)*, în *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1929, p. 64, nr. 1; B. Mitrea, *Tezaurul monetelor de la Ruși-Sibiu și acțiunea carpiilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, IV, 3–4, 1953, p. 615, nr. 2.

⁸ F. Rusu, în *Săpînile Silvelor*, Karlsruhe, 1872, p. 111; M. Petri, *Szilágyi-örmege monográfiája*, I, 1901, p. 42; I. Martian, *Urne din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921, p. 7; în colecția lui L. Szikszai din Zălanu se găseau mai multe sute de monede de aur și argint din epoca romană, colecționate, în mare parte, de pe teritoriul așezării romane de la Porolissum, I. F. Fetzter, *Szilágyási régiségekről*, în *AE*, XVIII, 1897, p. 435.

⁹ A. Buday, *Porolissumból. Jelentés az 1908 június 10-ától július 4-ig végzett ásatsokról (Din Porolissum. Raport asupra săpăturilor executate între 10 iunie–4 iulie 1908)*, în *ErdMúz*, XXV, 1908, p. 337 urm.; id., *Porolissumból. A napfénvre került leletek ismertetése (Din Porolissum. Prezentarea obiectelor scoase la iveală)*, în *ErdMúz*, XXVI, 1909, p. 31–32; id., *Porolissumból*, în *DolgCluj*, II, 1911, p. 91; V. 1914, p. 69–81; VI, 1915, p. 70. În campania de săpături arheologice din vara anului 1958–1959 s-au găsit peste 30 de monede; ele sînt menționate la fiecare secțiune în parte. M. Macrea, *Șantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VII [1961], p. 371 urm., VIII, 1962, p. 442 urm.

¹⁰ M. Macrea, *Contribuții la un Repertoriu numismatic al Daciei*, în *AISC*, I, 1928–1932, p. 128–129. „Mai multe monede din epoca constantiniană aflate în această localitate am văzut în câteva colecții particulare”. M. Macrea *Monedele și pădăria Daciei*, în *AISC*, III, 1936–40, p. 300, nota 1; O monedă de la Decius și alta de la Gallienus se aflau în colecția prof. Pop din Cluj; găsite la Porolissum; C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în *AISC*, III, 1936–40, p. 252, nota 1; id., *Le problème de la continuité en Dacie*, în *Revue de Transylvanie*, VI, 1, 1940, p. 54, nota 1; I. Winkler în *SCN*, II, 1958, p. 406/XIII.

¹¹ a) Fără precizări topografice, ca fiind găsite la Porolissum, se semnalează monede cu următoarea repartitie cronologică: *Hadrian*, bronz slab conservat (Cohen, 764), *Marc Aureliu*, denar de potin (Cohen, 463), *Faustina Junior*, denar de potin (Cohen, 71), *Commodus*, bronz mic sau denar argintat (Cohen, 775), *Septimius Severus*, bronz mic sau denar argintat (Cohen, 761, foarte tocit); *Geta*, bronz mic sau denar argintat (Cohen, 49), *Aquila Severa*, antoninian și o monedă foarte tocită. — *MAC*, *Cab. num.* 4 — 1923.

b) Fără precizări topografice, provin monede de la următorii împărați: *Traian*, un denar de argint și unul de potin (Cohen, 69, 234), *Hadrian*, denar de argint (Cohen, 154), *Antoninus Pius*, monedă de bronz (Cohen, 140) și un denar de argint (Cohen, 1039), *Septimius Severus*, doi denari de potin (Cohen, 642, 581). — *MAC*, *Cab. num.* 7 — 1924, 4–10.

c) Acad. E. Petrovici a donat următoarele monede găsite la Porolissum: un denar de argint de la *Vespasian* (Cohen, 226), un denar de argint de la *Traian* (Cohen, 85), un bronz mare de la *Antoninus Pius* (Cohen, 225), un denar de potin, imitație barbară de la *Commodus* (Cohen, 791), un denar de potin de la *Septimius Severus* (Cohen, 426), un denar de la *Elagabal* (Cohen, 127) și o monedă de bronz de la *Filip Arabul* cu legenda *PROVINCIA DACIA*, AN II, 4, 12 g; cf. Pick, I, 1, 6–14. — *MAC*, *achiziție 8 — 1935*, determinare de M. Macrea.

d) Opt monede găsite înainte de 1936; o piesă de la *Nero*, emisă în *Sardes-Lydia*, un denar de argint de la *Nerva* (Cohen, 25), un denar de argint de la *Antoninus Pius* (Cohen, 15), un denar de potin de la *Faustina Junior* (Cohen, 120), un denar de potin hibrid de la *Septimius Severus*, un denar de potin foarte tocit de la *Caracalla*, doi denari de potin de la *Severus Alexander* (Cohen, 312–305). — *MAC*, *achiziție 7 — 1935*, determinate de M. Macrea.

e) Între 1949 și 1950 s-au achiziționat următoarele monede: un denar de potin de la *Traian* (Cohen, 69), un denar de argint de la *Hadrian* (Cohen, 273), un denar de argint de la *Septimius Severus* (Cohen, 605), un denar de potin de la *Elagabal* (Cohen, 605), un denar de potin de la *Elagabal* (Cohen, 90), un denar de argint (Cohen, 315) și un denar de potin (Cohen, 518) de la *Severus Alexander*, un antoninian de argint de la *Hostilian* (Cohen, 34) și o monedă de bronz indeterminabilă. — *MAC*, *Cab. num. achiziție 3 — 1950*.

f) În colecția Muzeului raional din Bistrița se află următoarele monede, găsite în interiorul castrului de pe „Pomăt”: de la *Vespasian* 1 denar, 1,95 g (Cohen 36; monedă e ruptă); de la *Faustina Senior*, 1 denar de potin, 2,35 g (Cohen 131), găsite în grădina lui G. Tamba, Moigrad; de la *Marc Aureliu*, 1 dupondius, 10,70 g (Cohen, 58); de la *Geta*, 1 denar de potin, 2,80 g (Cohen, 156; perforat pentru a fi purtat ca medalion); și pe „Măgura”: de la *Marc Aureliu*, 1 dupondius 9,30 g (Cohen, 189). — *MAC*, *Cab. num. determinare 2 — 1958*.

¹² El a adunat monede de pe teritoriul castrului și al orașului Porolissum începînd cu anul 1918 pînă în prezent. În colecția sa se găsesc următoarele: 1. o *tétradrachmă dacică* de argint, cf. K. Pinič, *Die Münzprägung der Ostskellen...* pl. VI, 115, IX, 181. *Monede romane republicane*: 2. un denar (Babelon I, 347/2) și 3. o imitație barbară (cf. id., II, 151); 4–6. *Marcus Antonius*: trei denari (Cohen, 6–7, 7, 26). *Monede romane imperiale*: 7–8. 2 denari de la *Galba* (Cohen, 287); 9–11. o imitație și doi denari de la *Vespasian* (Cohen, 200, 42, cf. 81–94); 12–15. patru denari de la *Domitian* (Cohen, 258, 271, 283, 271); 16–18. trei denari de la *Nerva* (Cohen, 16, 87, 52); 19–28. 10 denari de la *Traian* (219, 236, 77, 69, 118, 394, 452, 647, 276, 77); 29–37. *Hadrian* (patru denari și o imitație de denar, 1 medal, 1 dupondius, 2 ași (Cohen, 100, 716, 1063, 1437, 164, 820, 371 (2)); 38. *Sabina* (un denar, Cohen, 12); 39. *L. Aelius Caesar* (1 denar, Cohen 52); 40–50. *Antoninus Pius* (10 denari și un as, Cohen 17, 124, 164, 198, 204, 281, 353 (2), 405, 1039, 49); 51. *Antoninus Pius* și *Marcus Aurelius* (1 denar, Cohen 17); 52–55. *Faustina Senior* (3 denari, un sesterț, Cohen, 26, 34, 36, 15); 56–62. *Marcus Aurelius* (6 denari, 1 bronz mic, Cohen, 30, 36, 42, 100, 645, 853, 953); 63. *Faustina Junior* (1 denar, Cohen 24); 64. *Lucius Verus* (1 denar, Cohen, 127); 65. *Commodus* (1 denar); 66–74. *Septimius Severus* (8 denari, 1 bronz mic, Cohen, 100 (2), 462, 527, 592, 599, 606, cf. 610, 21); 75–79. *Iulia Domna* (4 denari, 1 antoninian, Cohen, 48, 156 (2), 174, 213); 80–85. *Caracalla* (6 denari, Cohen, 420, 359 (2), 587, 2 foarte tocite); 86. *Fulvia Plautilla* (1 denar, Cohen, 25); 87–90. *Geta* (3 denari și 1 suberat, Cohen,

tăților descoperite în nord-vestul Daciei (îndeosebi la Porolissum și la Buciumi).

De la înființarea Muzeului raional Zălau, descoperirile au putut fi supravegheate permanent. Materialul numismatic adunat de Muzeul raional într-un singur deceniu¹³ justifică afirmația că, în anii precedenți, s-a risipit un număr însemnat de monede, deschizând în același timp perspectiva creșterii rapide a colecției monetare.

Totalizând monedele găsite incidental sau în săpăturile arheologice constatăm că întâlnim aci tipurile mai importante de monede care au circulat în Dacia și că emisiunile romane imperiale prezintă o serie neîntre-rupută de la Otho pînă la Gallienus.

39, 90 (2) cf. 39); 91. *Macrinus* (1 denar, Cohen, 116); 92–97. *Elagabal* (5 denari, 1 bronz mic, Cohen, 73, 101–102, 153 (2), 261, 47); 98–103. *Severus Alexander* (6 denari, 23, 52, 83, 371, 576, 581); 104–105. *Iulia Mamaea* (2 denari, Cohen, 5, 72); 106–107. *Gordian III* (2 antoniniani, Cohen, 41, 253), 108. *Filip Arabul* (1 antoninian, Cohen, 23), 109. o monedă mică de bronz foarte oxidată, probabil din secolul III e. n.

Monede autonome:

110. Av. M IVL PHILIPPVS CAES. Bustul laureat al lui *Filip cel Tânăr* spre dr. Rv. PROVINCI[A-DACIA]; în ex. AN I. Tip A. Bronz mare, 28 mm. Pick, 13/31.

Monede coloniale: Oraș neprecizat. 111. Av. AVTOK KAIC NEPV TRAIAN APIC'W CEBACT M A []. Bustul laureat, îmbrăcat și cu egidă, spre dr. Rv. ΔΗΜΑΡ [XIK] EV II ΑΤΟΞ. Trofeu sau grup statuar în formă de piramidă. Monedă de bronz, foarte uzată, 17–9 mm. 112. o monedă mică de bronz emisă la *Viminacium* cu effigia lui *Gordian III*, AN II. Pick, 33/77. — MAC, Cab. num. determinare 5–1957, 20–1959 și 13–1960. În 1922 Pop-Papiriu a prezentat pentru determinare o serie de monede, dintre care unele lipsesc acum din colecție; dăm mai jos lista acestora: 1. *M. Aemilius Lepidus*, denar, Babelon, I, 118/7; 2. *Lucius Saturninus*, denar, Babelon I, 208, 1; 3. *Cn. Lucretius Trio*, denar, Babelon, II, 151/1; 4. *Nerva*, denar, Cohen, 79 — MAC, Cab. num. 1–1922; 8. *Vespasian*, denar, Cohen, 222; 11. *Domițian*, denar, Cohen, 279; 12. *Traian*, denar, Cohen, 239; 14. *Antoninus Pius*, denar, Cohen, 288; 18. *Faustina Senior*, denar, Cohen, 136, *Lucilla*, sesterț, Cohen, 72; 25. *Iulia Domna*, denar, Cohen, 198; 29. *Geta*, bronz mic, Cohen, 91; 31. *Iulia Maesa*, denar, Cohen, cf. 211; 33. *Severus Alexander*, denar, Cohen, 77, 580; 36–37. *Iulia Mamaea*, denar, Cohen, 35, bronz mic, Cohen, 81; 38. *Commodus*, denar, Cohen, 397. — MAC, Cab. num. 2–1922.

¹³ Monedele din colecția Muzeului raional Zălau au fost găsite în următoarele puncte: 1. Porolissum (fără indicații topografice); 2. pe teritoriul și în hotarul comunei Jac; 3. pe „Pomăt”; 4. la stîna din Valea Druii; 5. pe și în jurul locului numit „Biserița” (punctul cel mai înalt de pe teritoriul castrului); 6. la sud de castru, pe și deasupra drumului denumit de localnici „Drumul vitelor”; 7. pe drumul care duce spre „Citera”; 8. în și în jurul castrului de pe „Pomăt”; 9. între „Citera” și „Pomăt”. 1–3. *Monede dacice*, tetradrachme de argint cf. K. Pink, *op. cit.*, pl. XII, 244 (2. buc.) și VII, 130; *Monede grecești*, 4. Monedă mică de bronz emisă de *Bizanz* în 222 î.e.n. 1,45 g, 14 mm, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum*, 1877, vol. *Tracia*, p. 96, nr. 34. 1; 5. *Drahmă din Dyrhachium*, Schlosser, 50/116. 1; găsită în hotarul satului Moigrad în timpul aratului. 6. *Drahmă de imitație barbară* cu nucleu de bronz și poajă subțire de argint, emisă după tipurile din *Dyrhachium*, 2,50 g, 17 mm, cf. Schlosser, nr. 297: Av. [M]ΕΝΙΣΚΟΞ. Deasupra legendei două flori. Sub ea vaca alăptînd un vițel. Rv. [Δ]ΥΡ-ΔΥΝ — ΔΟΚΙ — ΜΟ [] (K inversat). *Monede romane republicane*: 7. un denar (Babelon, I, 314/3) 1; 8–11. *M. Antonius* (4 denari, Cohen, 27, 41, cf. 27 urm, 40 urm.) 1; *Monede romane imperiale*: 12–13. *Augustus* (1 denar și 1 as, Cohen, 182, 474), 2, 6; 14–18. *Vespasian* (5 denari, Cohen, 84/2, cf. 86–94, 222, 226) 1, 6; 19–20. *Domițian* (1 denar, 1 bronz tocit, Cohen, 380, 381) 1; 21. *Nerva* (1 denar, Cohen, 24), 1; 22–40. *Traian* (11 denari, 1 sesterț, 1 dupondius, 4 ași, 2 bronzuri mici, Cohen, 4, 77, 85, 255, 268, 295, 425, 497, 514, 537, 589, 448–449, 573, 369, 470, cf. 98 urm. 2 ilizibile) 1, 3, 6; 41–62. *Hadrian* (11 denari, 2 sesterți, 1 dupondius, 8 ași și 2 ilizibili, Cohen, 127, 390, 595, 650, 712, 906, 963 (2)), 1098, 1229, 1336, 552 626, 181, 171, 379, 1094, 1141, 1142, 1370 și o imitație de denar cu nucleu de bronz, cf. Cohen, 1149) 1, 2, 4, 6, 7; 63–64. *Iulia Sabina* (2 denari, Cohen, 43, 248) 1, 7; 65–78. *Antoninus Pius* (14 denari, (2 tociți), 1 sesterț, 1 bronz mic, Cohen, 14, 21, 97, 283, 345, 352, 405, 491, 825–826, 973, 39 sau 54, 59) 1, 6, 8; 79–83. *Faustina Senior*, (3 denari, 2 ași, Cohen, 32, 176, 111, 2 ilizibile) 1, 9; 84–88. *Marcus Aurelius* (3 denari, 1 sesterț, 1 bronz mic, Cohen, 468, 676, 686, 2 ilizibile) 1, 7; 89–91. *Faustina Iunior* (3 denari, Cohen, 21, 85 (2)), 1; 92. *Lucius Verus* (1 sesterț) 1; 93. *Annia Lucilla* (1 sesterț, Cohen, 23) 3; 94–99. *Commodus* (4 denari, 1 sesterț, 1 bronz mic, Cohen, 162, 189, 346, 906, 626, 1 ilizibil) 1; 100–116. *Septimius Severus* (13 denari, 1 sesterț, 1 as, 2 bronzuri mici argintate, Cohen, 299, 232, 306, 424, 454, 469, 580, 697, 699, 471, 7 ilizibile) 1, 2, 5, 6; 117–122. *Iulia Domna* (4 denari, 1 antoninian și 1 bronz mic, Cohen, 78, 122, 150, 198, 211) 1, 3; 123–125. *Geta* (2 denari, 1 bronz mic, Cohen, 76, 170, 200) 1, 5; 126–136. *Caracalla* (4 denari, 1 denar argintat, 5 bronzuri mici, 1 antoninian, Cohen, 53, 413, 425, 431, 606, 129, 175, 348, 688, 358) 1, 3, 4, 8, 9; 137–139. *Elagabal* (2 denari, Cohen, 101, 120) 1; 140. *Iulia Soemias* (1 denar) 1; 141–149. *Severus Alexander* (7 denari, 2 sesterți, Cohen, 9, 12, 23, 108, 254, 289, 497, 413, 1 ilizibil) 1, 3, 7; 150. *Iulia Mamaea* (1 denar, Cohen, 55) 1; 151–152. *Maximinus* (2 denari, Cohen, 31, 77, 3; 153. *Gordian III* (1 denar, Cohen, 347) 1; 154. *Filip Arabul* (1 antoninian, Cohen, 165) 8; 155. *Trebonianus Gallus* (1 antoninian, Cohen, 84) 2; 156–164. *Monede nedeterminate* din secolul II–III, 2 denari, 1 antoninian de bronz și 6 bronzuri mici; 165–166. *Constantin cel Mare* (2 bronzuri mici, Cohen, 243, 454) 1; 167–169. *Constantinus II* (3 bronzuri mici, Cohen, 46 (2) 1; 170. *Constantinus II Iunior* (1 bronz mic, Cohen, 129) 1; 171. *Constantin I* (1 bronz mic, Cohen, 54) 1; 172–173. *Valentinianus* (2 bronzuri mici, Cohen, 12 (2) 1, 2; 174–175. *Valens* (2 bronzuri mici Cohen, 11 (2) 1, 2; 176–189. 14 bronzuri mici foarte toci-te din secolul III–IV, 7. *Monede Provincia Dacia*: 190. *Filip cel Tânăr* Av. IVL PHILIPPVS CAES, Rv. PROVIN-CIA DACIA AN I. Tip A. Pick 13/26. 1; 191. *Filip Arabul* Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG, Rv. PROVINCIA DACIA, AN II. Tip B. Cf. Pick 10/7. 1; 192. Av. [IMP] IVL PHILIPPVS AVG. Bustul laureat, drapat spre dr. Rv. Legenda cu totul tocită; în ex. [A]N II. Tip neprecizat. La dr. se distinge bine vulturul cu cunună în cioc. 2. 193. Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG, Rv. PROVINCIA DACIA AN III. Tip B. Pick 11/16. 1. 194. *Monedă emisă în Alexan-dria* Av. A KAI M AYP CEOYHP AACEANΔPOC EYCEB. Capul laureat spre dreapta. Rv. I, TETAPTOY. Bustul lui Serapis spre dreapta, cu modius pe cap. Mionnet, VI/2619. Monedă de bronz. 2. — MAC, Cab. num. Det. 3–1953: 1–1955; 1–1956; 13–1956; 7–1957; 3–1958; 3–1959; 13–15–1959; 2–1961.

Tabel

		Argint	Bronz	Total
Monede dacice		4	—	4
Monede grecești (Dyrrhachium, Byzantion, Amorium, Nikomedes II Epifanes ?)		3	2	5
Monede romane republicane		15	—	15
Monede romane imperiale				
Augustus	(27 e.n. — 14 e.n.)	2	1	3
Otho, Galba și Vitellius	(68—69)	2	—	2
Vespasianus	(69—79)	12	1	13
Titus	(79—81)	1	—	1
Domitianus	(81—96)	6	1	7
Nerva	(96—98)	5	—	5
Traianus	(98—117)	34	11	45
Hadrianus	(117—138)	23	20	43
Antoninus Pius	(138—161)	38	11	49
Marcus Aurelius	(161—180)	19	9	28
Lucius Verus	(161—169)	2	2	4
Commodus	(176—192)	8	2	10
Septimius Severus	(193—211)	45	5	50
Geta	(209—212)	14	1	15
Caracalla	(198—217)	21	5	26
Macrinus	(217—218)	1	—	1
Elagabal	(218—222)	13	1	14
Severus Alexander	(222—235)	33	7	40
Maximinus	(235—238)	3	—	3
Gordianus III	(238—244)	10	2	12
Filip Arabul	(244—249)	4	—	4
Traianus Decius	(248—251)	2	—	2
Trebonianus Gallus	(251—253)	1	—	1
Gallienus	(253—268)	1	—	1
Constantinus	(306—337)	—	2	2
Constantius	(323—361)	—	3	3
Constantinus II Iunior	(317—340)	—	1	1
Constans I	(333—350)	—	1	1
Valentinianus I	(364—375)	—	2	2
Valens	(364—378)	—	2	2
<i>Imitații de denari</i>	(secolul II—III)	6	11	17
Monede foarte deteriorate	(secolul II—IV)	9	40	49
Monede autonome				
Provincia Dacia	(246—249)	—	7	7
Viminacium	(240—241)	—	1	1
Alexandria	(222—235)	—	1	1
Laodikeia din Phrygia	(117—138)	—	1	1
Sardes	(96—98)	—	1	1

Sucesiunea monedelor dacice, grecești, romane republicane și imperiale reflectă continuitatea așezării din epoca dacică până în secolul IV e.n., când circulația monetară se întrerupe în centrele urbane din fosta provincie Dacia¹⁴.

Tipurile monetare găsite la Porolissum sînt foarte variate, rar găsim cîte un tip monetar reprezentat prin două exemplare. Starea de conser-

¹⁴ M. Macrea, *Monedele și pîrășirea Daciei*, în AISC, III, 1936—40, p. 298 urm. K. Horedt, *Circulația monetară din Transilvania, între 276—450 e. n.*, în *Contribuții la istoria Transilvaniei*, București 1953, p. 11 urm.

vare a monedelor este diferită: câteva piese de la începutul secolului II e.n. sînt foarte bine păstrate, dar cele mai multe, în urma unei circulații mai îndelungate, au pierdut considerabil din greutatea lor¹⁵, ceea ce indică rămînerea în circulație, și în secolul III e.n., a majorității monedelor din secolul II.

Proporția numerică a monedelor de bronz față de cele de argint nu poate fi luată în considerare pentru aprecierea frecvenței lor în circulație, nu numai din cauza materialului redus de care dispunem, dar mai ales pentru că o parte a pieselor provine din cimitirul roman, unde umiditatea terenului a deteriorat într-atît monedele de bronz, încît e imposibilă determinarea lor, iar altele s-au distrus cu totul.

Monedele cu legenda PROVINCIA DACIA sînt reprezentate prin șapte piese, care se eșalonează însă numai între anii I—III¹⁶, din Viminacium e semnalată o singură monedă din anul II, emisă sub Gordian III¹⁷. Lipsa monedelor PROVINCIA DACIA emise după anul III nu indică o situație specifică a graniței de nord a provinciei, deoarece ele lipsesc în general în Dacia intracarpatică¹⁸.

¹⁵ Dintre monedele păstrate la Muzeul raional Zălau au fost cîntărite următoarele :

Nr. crt. nota 13	Greutatea	Diametrul	Nr. crt. nota 13	Greutatea	Diametrul
13.	10,80	24	107.	2,60	17—16
14.	1,80	16	110.	2,45	17—18
15.	2,60	17—17,5	111.	23,70	28—29
16.	2,70	16—18	112.	1,95	17—17,5
19.	2,50	16—18	117.	2,91	18,5
22.	2,35	19	118.	2,70	19—20
23.	2	17—18	119.	2,10	19
24.	1,80	18	120.	2,05	15—18
29.	2,50	18	123.	1,99	17—17,5
39.	7,20	25—6	127.	2,20	17—16,5
32.	3	17—18	128.	3,10	18
41.	2,70	19—18	129.	2,85	18—19
55.	7,96	27	141	1,80	18—17
42.	2,95	18—19	142.	2,35	16—17
52.	21,00	31—32	145.	2,55	19
45.	2,80	17	146.	2,50	17—18
51.	2,53	17—18	148.	16,50	28—29
61.	11,70	25—26	147.	1,55	—
63.	2	16—17	150.	2,48	22
64.	2,08	18	152.	2,75	20—29
65.	2,20	17	153.	2,40	19—20
67.	2,50	17—19	Din colecția Pop-Papiriu, vezi nota 12, următoarele nr.		
69.	2,35	18—18,5	27.	2,70	18
71.	2,62	18—17	29	2,90	19—17
74.	2,10	16—18	38.	3,10	19—18
75.	2,70	16—17	43.	2,80	17—18
85.	2,45	16	56.	2,40	18
86.	2,20	16	60.	3	18
94.	1,95	17,5—17	62.	2,60	18
96.	1,90	17	81.	2,40	18—19
100.	1,50	17	97.	2,95	18—19
109.	2,45	19	106.	4,40	22—23
106.	2,90	15—16			

Cf. K. Torma, *A limes dacicus...*, p. 87.

¹⁶ Vezi nota 11 c; 12/110; 13/190—193.

¹⁷ Vezi nota 12/112.

¹⁸ Circulația monetară la Apulum (lucrare în manuscris), rezumatul acestui articol, *Der Münzumschlag in Apulum*, în *Wissenschaftliche Z. Humboldt-Univ. Berlin*, Ges.—Sprachw. R. XI, 1962, 4, p. 621—622.

Monedele coloniale grecești provin din Orient (vezi tabel p. 218). Absența monedelor din *Nicaea* concordă cu faptul că nici una dintre trupele care au staționat la Porolissum nu trecuse înainte prin acel oraș¹⁹. Restul orașelor ale căror monede sînt semnalate la Porolissum sînt cunoscute ca centre comerciale: *Amorium*, *Sardes*, *Laodikeia ad Mare* și *Alexandria*²⁰, unele dintre ele semnalate chiar ca avînd relații directe cu Dacia²¹; apariția emisiunilor lor la Porolissum e deci firească. Din numărul redus al monedelor coloniale se poate deduce că ele n-au avut un rol cît de cît semnificativ în circulația monetară din nord-vestul Daciei.

De la primele cercetări arheologice s-a remarcat proporția mare de imitații după emisiunile romane imperiale²². M. Macrea, studiind monedele false de la Porolissum, a emis ipoteza că ar fi existat aici fie un atelier clandestin unde se falsificau monede, fie o officina, menită să asigure solda trupelor, existența ei indică criza de numerar din secolul III e.n.²³. Această supoziție e sprijinită și de faptul că, între monedele provenite din descoperirile ultimului deceniu achiziționate de Muzeul raional Zălau, există 21 de *denari suberați*²⁴ și *trei imitații de denari*.²⁵

1. Capul unui împărat laureat spre dreapta (probabil Marc Aureliu), legenda iizibilă. Rv. VENVS — [...]. Efigia foarte ștearsă, pare să fie o divinitate în picioare spre stînga. Bronz mic, 2,20 g, 16 mm. Găsită în drumul spre „Citera“. Muzeul Zălau, inv. nr. 750. MAC, Cab. num. det. 7—1957/15.

2. PV SEV AVG I—MP XI PART MAX. Capul laureat al lui Septimiu Sever spre dreapta. Rv. C-O-S- [...]. Victoria, mergînd spre dreapta, ține o cunună și o ramură de palmier. Bronz mic sau denar argintat, 2,45 g, 17—18 mm. Cf. Cohen, 100—101. Muzeul raional Zălau, inv. nr. 670; MAC, Cab. num., det. 13—1956/26.

3. ANTONINVS PIVS AVG. Bustul laureat spre dreapta (probabil Caracalla) Rv. PONTIF TR P VIII COS II. Marte, în picioare spre stînga, ține o lance și se sprijină pe un scut. Bronz mic, 3,10 g, 18 mm. Cf. Cohen, 186/425. Literele de pe revers sînt gravate de două ori. Găsită pe „Pomăt“. Muzeul Zălau, inv. CC 23; MAC, Cab. num. det. 7—1957/9.

În colecția Pop-Papiriu se găsesc patru imitații și o monedă hibridă, care ar putea fi tot o imitație²⁶.

4. TR[I]O. Capul zeiței Roma cu coiful înaripat spre dreapta; sub bărbie X. Rv. [R]O M[a]. Doi cai galopînd spre dreapta: în locul Dioscurilor, pe primul cal protoma unui animal (probabil cal sau ciine), privind înapoi, iar pe al doilea, o altă protomă, privind înainte. Sub picioarele cailor literele CB, reprezentînd legenda de pe inițial CN, LVGR. Denar trecut prin foc, 2,55 g, 18—17 mm. Cf. Babelon, II, p. 151.

5. IMP CAESAR VESPASIA[NVS AVG]. Capul laureat spre dreapta. Rv. COS ITER [FORT RED (sau) TR POT]. O divinitate, șezînd spre stînga, ține o floare sau o ramură și un sceptru transversal. Denar, 16—17 mm. Cf. Cohen, I, 374/81—94. Alături de legenda de pe reversul monedei descrise mai sus la Cohen, nu se găsește nici o divinitate șezînd.

¹⁹ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien, von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 240 urm.

²⁰ Cf. H. Kiepert, *Atlas Antiquus*, harta IV; *RE*, I, 1876 [Hirschfeld]; *RE*, I A₂, 2479 [Bürchner].

²¹ V. Părvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909, p. 72, arată că Egiptul avea relații directe cu Dacia, de aici se poate presupune că Alexandria, fiind cel mai important centru al Egiptului, participa de asemenea la comerțul cu Dacia.

²² A. Buday, în *ErdMúz.*, 1909, p. 31; id., în *Dolg Cluj*, II, 1911, p. 90 urm; V, 1914, p. 79—80.

²³ M. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Transilvaniei*, în *ATSC*, I, 1928—32, p. 129—130.

²⁴ Următoarele monede din colecția Muzeului raional Zălau au nucleu de bronz sau alt metal, vezi nota 13 nr.: 51, 59, 64, 69, 73, 75, 76, 77, 78, 85, 88, 97, 98, 102, 109, 110, 111, 115, 117, 120, 122.

²⁵ Monedele sînt incluse în nota 13.

²⁶ Monedele sînt incluse în nota 12.

6. [HADRI]AN — AV[G] — [...]. Capul laureat al lui Hadrian spre dreapta. Rv. [...] COS VII[...]. O divinitate cu coif pe cap ține o lance și un scut. Denar argintat, cu nucleu de fier, 16 mm, marginea foarte uzată; cu excepția unei mici porțiuni, pojghița de argint lipsește.

7. [M AVREL ANTONINVS AVG]. Capul laureat spre dreapta. Rv. TR P XXXII IM—P VII[I COS III P P]. Marte sau un soldat în picioare spre dreapta; ține o lance, iar cu stînga se sprijină de un scut. Bronz mic, 2,60 g, 18 mm. Cohen, III 953. Moneda e gravată foarte rudimentar.

8. [I]M[P] ANTO-NINVS AVG. Bustul laureat, îmbrăcat, spre dreapta. Rv. LIBERTAS[A-VG]VSTI. Libertatea, șezînd spre stînga, ține o bonetă și un sceptru. Denar, hibrid. Cf. Cohen, IV, 334/101, 102.

Datele rezultate din comparația cu alte orașe ale Daciei²⁷ concordă, de asemenea, cu constatările făcute pe baza materialului din Porolissum.

Se pare că scopul principal al acestui atelier clandestin era punerea în circulație a unor denari cu nucleu de bronz sau fier, pentru care fie că se gravau stanțe de fier, fie că monedele originale erau imprimate în fier moale sau în lut, unde se turna pe urmă metalul pentru piesele noi. Neavînd dibăcia și experiența celor din marile centre, unde funcționau atelierele monetare, gravorii din provincia Dacia s-au îndepărtat adesea de la monedele contrafăcute, reprezentîndu-le mai mult sau mai puțin deformate.

E probabil că numărul stanțelor nereușite va fi fost mult mai mare, ele nu s-au impus în circulație tocmai din cauza deosebirilor prea evidente față de original.

Activitatea atelierului de la Porolissum n-a fost nici prea intensă și nici de lungă durată, după cum se poate deduce din faptul că asemenea denari suberați sau de imitație nu apar la Sarmizegetusa ori la Apulum.

Perioada funcționării acestui atelier credem că poate fi plasată în timpul lui Severus Alexander sau în anii tulburi de după domnia lui, cînd erau încă în circulație monedele din secolul II—III, folosite ca modele.

Atelierul a fost închis, desigur, de autoritățile locale, care au reușit să afle destul de repede de existența lui.

Părerea că granița de nord-est a Daciei ar fi fost părăsită imediat după Filip Arabul, emisă pe baza monedelor publicate de Torma și a descoperirilor din împrejurimi,²⁸ a fost combătută de C. Daicoviciu și M. Macrea, care au arătat că, și în nordul Daciei, romanii au fost prezenți pînă în vremea lui Aurelian²⁹. La argumentele aduse, se mai adaugă prezența monedei lui Trebonianus Gallus³⁰ și a lui Hostilian³¹.

Absența monedelor nu poate constitui, de altfel, un argument decisiv: urmărind descoperirile monetare din castelele limes-ului Alutan, se constată că, în aproximativ jumătate din cele 58 de caste³², nu sînt semnalate monede. Pe baza acestei premise, nimeni nu va putea trage totuși concluzia că trupele romane ar fi lipsit de la hotarul Daciei Inferior.

²⁷ Vezi nota 18; printre monedele găsite la *Sarmizegetusa*, *Drobeta*, *Dierna*, *Sucidava* și *Potaissa* numărul imitațiilor e aproape inexistent.

²⁸ Bibliografia, vezi la M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 270 urm.

²⁹ C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, 270; id., *La Transylvanie dans l'Antiquité*, p. 75 urm; id., *Problema continuității în Dacia*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 240—255; M. Macrea, *op. cit.*, p. 270 urm; id., în *Istoria României*, I, p. 459 urm.

³⁰ Vezi nota 13/155.

³¹ Vezi nota 11 e).

³² D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1958, p. 212 urm.

Cu privire la viața economică a orașului, inscripțiile păstrează o tăcere aproape totală³³, deși este în afară de orice îndoială că, datorită poziției sale la granița nordică a provinciei, Porolissum a ocupat un loc important în comerțul cu „barbarii”. Rolul său dominant în întreaga viață economică a acestei regiuni e documentat prin numărul relativ mare de monede semnalate în ultimii ani.

Descoperirile arheologice din epoca bronzului, dar îndeosebi cele din epoca dacică: tezaurul de obiecte de podoabă de argint³⁴, cele 1000 de monede din Dyrrhachium, Apollonia și Corcyra³⁵, monedele dacice etc., inventarul bogat al unora dintre mormintele dezvelite pe Măgura³⁶ arată că deja în epoca Daciei libere aci a existat o așezare înfloritoare, indicată, de altfel, și prin perpetuarea numelui autohton — Porolissum — sub denumirea romană.

Raportînd eşalonarea cronologică a descoperirilor din Porolissum la cea din Apulum,³⁷ se constată o evoluție — am putea spune — paralelă a celor două orașe pînă în epoca Severilor: în secolul II cele mai multe monede găsite la Porolissum aparțin lui Antoninus Pius, iar în următoarele decenii numărul lor scade, ca să sporească din nou sub Severi. După Severi (de la Alexandru Sever avem încă 2,7 piese pe an), circulația monetară scade brusc (sub Gordian III găsim doar 1,5 monede pe an), în timp ce la Apulum se menține la nivel ridicat pînă la Gallienus și numai după domnia acestuia intervine o descreștere bruscă. Durata lungă a circulației monedelor din secolul II și din prima jumătate a secolului III s-ar putea explica prin situarea orașului la granița provinciei, căci, după cum se știe, antoninianul nu era acceptat în comerț dincolo de hotarele imperiului roman.

Numărul redus al antoninianului pare să reflecte opoziția populației din Porolissum față de acest nominal, care avea un curs numai în interiorul provinciei.

Monedele din secolul IV e.n. indică persistența populației și în acest fost centru urban, ca și în restul provinciei, după retragerea trupelor sub Aurelian.*

ZUM MÜNZUMLAUF IN POROLISSUM

(Zusammenfassung)

Die meisten der in Porolissum entdeckten Münzen stammen aus Zufallsfunden. Da die Ortschaft nicht in der Nähe von Städten liegt, blieb der Ankauf von Münzen dem Zufall überlassen; deshalb gibt es in der Fachliteratur nur spärliche Nachrichten über dortige Münzfunde. Seit 1918 wurden viele Münzen aus dem Bereich der Dörfer Jac und Moigrad (=Porolissum) von Silviu Pop Papiriu für seine Samm-

³³ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, Pitești, 1929, p. 122, nota 2; *RE*, XXII, 265–270 [C. Daicoviciu]; M. Macrea, în *Istoria României*, I, p. 366; D. Tudor, *op.cit.*, p. 407.

³⁴ V. Pârvan *Getica*, p. 551 urm. (bibliografia vezi acolo).

³⁵ I. Marțian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921, p. 7; *AE*, XX, 1900, p. 434.

³⁶ M. Macrea..., *Șantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VII, p. 361 urm. și VIII, 1962, p. 485 urm.

³⁷ Vezi nota 18.

* Mulțumim cu această ocazie tov. V. Lucăcel, directorul Muzeului raional Zălau și S. Pop-Papiriu pentru amabilitatea cu care ne-au pus la dispoziție pentru studiu monedele găsite la Porolissum, precum și prof. M. Macrea, pentru ajutorul dat la întocmirea acestui articol.

lung erworben. Der Ankauf von 194 zufällig gefundenen Münzen durch das im Jahre 1950 gegründete Rayonsmuseum Zălau deutet auf einen beträchtlichen Münzumlauf in Porolissum hin (siehe Tafel S. 218), das durch seine Lage an der Grenze der Provinz sicherlich eine bedeutende Rolle im Handel mit dem „Barbaricum“ spielte.

Die Münzen aus Porolissum unterscheiden sich von denen anderer Ansiedlungen Daziens durch die grosse Anzahl von versilberten Münzen und Denarimitationen. Dieses fiel bereits früher auf und veranlasste dann M. Macrea zu der Annahme, dass hier eine Münzstätte bestanden habe. Eine Gesamtuntersuchung des Materials bestätigt das Bestehen einer solchen Prägestätte, deren Hauptziel es war, Münzen mit einem Kern aus billigem Metall herzustellen. Diejenigen Exemplare, die das Original nur ungenau nachahmen, sind Beweise für mangelnde Übung der Stempelschneider.

Das Fehlen von Nachahmungen und von Subaeraten aus Porolissum in den übrigen Städten Daziens ist ein Zeichen für die kurze Lebensdauer der Werkstatt und für die geringe Anzahl der Prägungen.

Die Münzen gehören den verschiedensten Typen an, selten finden sich zwei gleiche Stücke.

Das Durchschnittsgewicht der Münzen ist gering (Anm. Nr. 15), ein Zeugnis für ihre lange Umlaufszeit. Zum gleichen Schluss führt auch die Tatsache, dass unter den Nachahmungen auch Typen von Trajan und Hadrian vorkommen, obwohl das Bestehen der Werkstatt zeitlich nur in das 3. Jh. angesetzt werden kann.

Vorläufig lässt das bekannte Münzmaterial von Porolissum nur ganz allgemeine Schlüsse über die Entwicklung des Münzumlaufs zu. Dieser ist im 2. Jh. dem von Apulum ähnlich, mit zwei Höhepunkten, unter Antoninus Pius und den Severern. Unter Gordianus III. verringert sich plötzlich die Anzahl der Münzen zum Unterschied von Apulum, wo sie in grosser Zahl bis zu Aurelian fortbestehen.

Die Münzen, wie auch das übrige Fundmaterial bezeugen die Fortdauer der Niederlassung von der dakischen Periode bis zum Ausgang des 4. Jhs.

Aus dem zahlenmässigen Rückgang der Münzen in den letzten zwei Jahrzehnten der römischen Herrschaft kann man nicht die Preisgabe dieses strategisch wichtigen Punktes vor Aurelian erschliessen, da fast in der Hälfte aller in Dacia Inferior gelegenen Militärlager römische Münzen vollkommen fehlen, obwohl die Anwesenheit des römischen Heeres in diesen Lagern nicht in Zweifel gezogen werden kann.